

ISSN 1999-4214

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN HUMANITIES
INSTITUTE

№ 1/2022

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Нұр-Сұлтан, 2022

Nur-Sultan, 2022

Nur-Sultan, 2022

Бас редакторы **Дауренбекова Л.Н.**
филология ғылымдарының кандидаты, доцент Еуразия гуманитарлық институты,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
Философия докторы (PhD), доцент Еуразия гуманитарлық институты, Нұр-Сұлтан,
Қазақстан

Редакция алқасы

- Аймұхамбет Ж.Ә.** ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
- Ақтаева К.** ф.ғ.д., проф., А. Мицкевич атынд. Польша университеті, Познань, Польша.
- Әбсадық А.А.** ф.ғ.д., проф., А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
- Бредихин С.Н.** ф.ғ.д., проф., Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
- Гайнуллина Ф.А.** ф.ғ.к., доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей Қазақстан
- Ермекова Т.Н.** ф.ғ.д., проф., Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
- Есиркепова К.Қ.** ф.ғ.к., қауымдас. проф А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
- Жүсіпов Н.Қ.** ф.ғ.д., проф. Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
- Курбанова М.М.** ф.ғ.д., проф., Алишер Навои атынд. Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
- Қамзабек Д.** ф.ғ.д., проф. Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
- Құрысжан Л.Ә.** ф.ғ.д., проф., Ханкук шетелдік университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
- Онер М.** ф.ғ.д., проф., Эгей университеті, Измир, Туркия
- Пименова М.В.** ф.ғ.д., профессор Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
- Сайфулина Ф.С.** ф.ғ.д., проф., Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

Редакцияның мекенжайы: 010009, Нұр-Сұлтан қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы
Меншіктенуші: «Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды.
Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 25.03.2022ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Татсырыс № 88
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института,
Нур-Султан, Казахстан

Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института, Нур-
Султан, Казахстан

Редакционная коллегия

- Аймухамбет Ж.А.** д.ф.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
- Актаева К.** д.ф.н., проф., университет имени Адама Мицкевича в Познани, Познань, Польша.
- Абсадық А.А.** д.ф.н., проф. Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
- Бредихин С.Н.** д.ф.н., проф., Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
- Гайнуллина Ф.А.** к.ф.н., доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
- Ермекова Т.Н.** д.ф.н., проф., КазНацЖенПУ, Алматы, Казахстан
- Есиркепова К.К.** д.ф.н., проф. Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
- Жусипов Н.К.** д.ф.н., проф., Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
- Курбанова М.М.** д.ф.н., проф., Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
- Камзабек Д.** д.ф.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
- Курысжан Л.А.** д.ф.н., проф., Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
- Онер М.** д.ф.н., проф., Эгейский университет, Измир, Турция
- Пименова М.В.** д.ф.н., проф., Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
- Сайфулина Ф.С.** д.ф.н., проф., Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Нур-Султан., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на
переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 25.03.2022ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Титожр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 88
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
*Candidate of Philological Science, Associate Professor of the Eurasian Humanities
Institute, Nur-Sultan, Kazakhstan*

Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
*Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Eurasian Humanities Institute,
Nur-Sultan, Kazakhstan*

Editorial Board

- Aimuhambet Zh.A.** D.Ph.Sc., Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Aktayeva K. D.Ph.Sc., Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan,
Poland
- Absadyk A.A.** D.Ph.Sc., Professor, Kostanay Regional University named after
A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Bredikhin S.N.** D.Ph.Sc., Professor, North-Caucasus Federal University,
Stavropol, RF
- Гайнуллина Ф.А.** C.Ph.Sc., Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey,
Kazakhstan
- Yermekova T.N.** D.Ph.Sc., Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University.
Almaty, Kazakhstan
- Yesirkepova K.K.** D.Ph.Sc., Professor, Kostanay Regional University named after
A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Zhusipov N.K.** D.Ph.Sc., Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Kurbanova M.M. D.Ph.Sc., Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language
and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
- Kamzabek D.** D.Ph.Sc., Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Kartayeva A.M. D.Ph.Sc., Professor, East Kazakhstan University named after S.
Amanzholov, Oskemen, Republic of Kazakhstan
- Kuryszhn L.A.** D.Ph.Sc., Professor, Hankulc University of Foreign Languages, Seoul,
South Korea
- Oner M.** D.Ph.Sc., Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Pimenova M.V. D.Ph.Sc., Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S. D.Ph.Sc., Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

*Editorial address: 010009, Nur-Sultan., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Caïm: ojs.egi.kz*

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute

Owner: «Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No.

KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 25.03.2022 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 88

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

AMANGAZYKYZY M., SAYFULINA F.S.	MODELS OF WORLD CAPITALS IN THE PROSE OF THE XXIst CENTURY	6
БАЙТЕЛИЕВА Ж.Д.	ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТІЛДІК КОНТАКТІЛЕР: КӨПТІЛДІ МЕҢГЕРГЕН ЖАСТАР ТІЛІ.....	12
ДОСМАЙЛОВА А.Н.	ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ ДЕФИНИЦИЯНЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ-КОГНИТИВТІК СИПАТЫ.....	21
ОСПАНОВА Ж.Т.	ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ COVID-19.....	31

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

ABDUOVA B.S., ASANOVA U.O., ASHENOVA A.T.	BLUE WOLF AS TOTEM AND IDEAL-ARTISTIC SPIRIT IN THE SPIRITUAL WORLD OF THE KAZAKH PEOPLE.....	39
АДАЕВА Е.С., СУЛТАНОВА А.	КӨРКЕМ МӘТІНДЕГІ КОНЦЕПТІЛІК ӨРІС (Мұхтар Мағауиннің «Қыпшақ аруы» романы негізінде).....	49
ЖУМСАКБАЕВ А.Т., НУРГАЛИ К.Р.	ЗАРОЖДЕНИЕ КАЗАХСКОГО ТЕАТРА И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ДРАМАТУРГИИ.....	61
БАЙТАНАСОВА Қ.М., ТӘЛЕН Ә.М.	ҚҰС КИЕСІ: ҮКІНІҢ ӘЛЕМ ФОЛЬКЛОРЫНДАҒЫ ОРНЫ....	73
ОМАРОВА С.М.	ТҮРКІ ХАЛЫҚТАР ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ДИДАКТИКАЛЫҚ САРЫН.....	84

Е.С. АДАЕВА¹

А. СУЛТАНОВА²

Назарбаев Университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан¹
«Астана» халықаралық университеті (AIU), Нұр-Сұлтан, Қазақстан²
(e-mail: ermek_ali@mail.ru¹, torka74@mail.ru²)

КӨРКЕМ МӘТІНДЕГІ КОНЦЕПТІЛІК ӨРІС (Мұхтар Мағауиннің «Қыпшақ аруы» романы негізінде)

Андатпа. Бұл мақалада концепт, концептілік өріс туралы ақпарат беріліп, концептуалдық талдау түрлері қарастырылады. Концептілер жүйесін яғни концептосфераны ұлттың мәдениетін, материалдық және рухани құндылықтарын зерттеуге жол ашатын элемент деп тануға болады. Осы орайда қазақ халқының ұлттық ерекшеліктері мен дүниетанымын қазақ әдебиетінің көркем концептосферасын зерттеу арқылы талдауға болады. Ол үшін әдебиетіміздегі жазушылардың жеке концептосферасы қарастырылуы қажет. Бұл зерттеуде қазақ әдебиетінің классигі М.Мағауиннің жазушы ретіндегі жеке концептосферасы талданады. Патриоттық сананы қалыптастыратын ұлттық құндылықтарды жаңғырту мақсатында таңдалып алынған жазушының поэтикалық тіліндегі «өнер», «еркіндік», «ер», «әйел», «сұлулық» концептілерінің мәнін ашатын ұғымдар айқындалады. Жазушы туындыларындағы концептілердің табиғатын осындай үлгімен талдау оның ғалам, өмір, тіршілік жөніндегі концептуалды тұжырымдарын анықтауға мүмкіндік береді. Зерттеу барысында дәстүрлі ғылыми сипаттама және семантикалық, концептуалдық талдау - жинақтау, салыстыру, жіктеу әдістері қолданылады.

Түйін сөздер: концепт, концептілік өріс, когнитивті негіз, ұлт мәдениеті, ассоциация, көркем мәтін, өнер, тұжырым.

Кіріспе. «Концепт дегеніміз – адамның ақыл-ой әлеміне еніп, санасына сіңген мәдениеттің көрінісі немесе бөлігі. Екіншіден, бұл «мәдени құндылықтарды жасаушы» емес, қарапайым адамның концепт арқылы өзінің мәдениетке кіруі немесе кей жағдайларда мәдениетке әсер етуі» [1]. Бұл анықтамадан концептінің ұлттың мәдениетімен тығыз байланысты түсінік екенін көруімізге болады. Сондай-ақ ғалымдар «концептті адамның жеке сөздік қоры мен ұлттың тәжірибесінің тоғысу нүктесі ретінде қарастырады» [2].

Ал әдебиеттегі концепт ұғымына шығарма авторының қоршаған әлемдегі заттар мен құбылыстарды қалай қабылдағанын көрсететін жеке сана-сезімі жатады. Көркем концептіні әдебиеттегі шығармашылық процестің ең негізгі бірлігі деп айтуға да болады. Қоғамның даму кезеңдеріне сәйкес ұлттың тілі мен мәдениетіндегі концептті түсінуде өзгешеліктердің болуы табиғи құбылыс, алайда оның негізгі мәдени танымдық мән-мағынасы ұрпақтан - ұрпаққа өзгеріссіз жеткізіліп отырады.

Концептілер бірлігінен құралған білім саласы - концептілік өріс ұғымы когнитивті лингвистиканың маңызды түсінігі болып табылады. «Концептілік өріс» терминін ғылымға енгізген академик Д.С. Лихачевтің анықтамасы бойынша: «концептілік өріс – бұл ұлт концептілерінің жиынтығы, ол тіл иеленушілер концептілерінің барлық әлеуетінен құралады. Белгілі бір ұлттың концептілік өрісі тілдегі сөздің мағынасын көрсететін семантикалық саладан гөрі кеңірек». Бұдан концептілік өріс – бұл ойлаудың когнитивті негізі, белгілі бір ұлтқа тән концептілердің құрылымдық жиынтығы деген тұжырымға келуге болады. Соңғы зерттеулер нәтижесіне сүйенетін болсақ, концептілік өріс пен оның құрамына кіретін концептілердің реттілік сипаты бар. Бір өріске жататын концептілер ұқсастықтарына, айырмашылықтарына, екіншісіне қатысты басымдықтарына байланысты

белгілі бір жүйелік қарым-қатынасқа негізделген. Ұлт мәдениеті, оның фольклоры, әдебиеті, ғылым, бейнелеу өнері, діні, тарихи тәжірибесі бай болған сайын сол халықтың концептілік өрісі де соғұрлым бай. Концепт және концептілік өріс ақыл-ойдың мәні болып табылады.

Осы концептілер жүйесін яғни концептосфераны ұлт мәдениетін, оның моральдық заңдарын, этикалық дәстүрлерін, басқа халықтарға көзқарасын, толеранттығын, материалдық және рухани құндылықтар туралы ақпаратты зерттеуге жол ашатын элемент деп танытын ғалымдарымыз бар [3]. Демек, ұжымдық концептосфера ұлттық ерекшеліктер пен менталитеттің қалыптасуына тікелей әсерін тигізеді. Аталған құбылыс әр халықтың тұрмыс тіршілігі, қоршаған ортасы, мәдениеті мен тарихының әртүрлі болуымен байланысты.

Сондықтан қазақ халқының ұлттық ерекшеліктері мен дүниетанымын қазақ әдебиетінің көркем концептосферасын зерттеу арқылы талдауға болады. Ол үшін әдебиетіміздегі жазушылардың жеке концептосферасы қарастырылуы қажет. Бұл орайда әдеби шығармаларды зерттеушінің негізгі міндеті мәтіндік материалдың мағыналық концептілерін айқындау, олардың бүкіл шығармадағы немесе ұлттың мәдениетіндегі концептілік өріске, сондай-ақ автордың дүниетанымына қатыстылығын анықтау болып табылады. Яғни, концептілердің қолдану жолдарын және жағдайларын зерттеу арқылы халқымыздың концептілік өрісінің бейнесін қалыптастыруға болады.

Осы бағыттағы концепт мәні көптеген зерттеушілер еңбектерінде әр қырынан қарастырылып келеді. Бұл мәселеге қатысты зерттеуші А.Е. Абдрахманованың жұмысына назар аударсақ, ол «адамзат үшін ақиқат дүние біреу болса, оны түсіну, тану, сол дүниенің біртұтас бейнесін санада қалыптастыру әрекеттері әр адамда, әр ұлтта әр деңгейде сан алуан интерпретацияда беріледі» және әрбір «тіл иесі танымдық ойын өз тілінде сақталған дүние бейнесіне сәйкес танытуға тырысады» деп пайымдайды [4].

Адамзат қоршаған ортасындағы құбылыстарды санасында қалыптасқан концепттер негізінде талдайды, ой түйеді. Ойлану барысында жаңа концепт қалыптасып санасындағы концепттер жинағы (концепт өрісі) өзгеріске ұшырап отырады [5]. Сондай-ақ ресейлік ғалым В.В. Завьялова зерттеуіне сүйенсек, жеке концептосфера ұлттық концептосфераға қарағанда әлдеқайда жылдам дамиды және соңғысы өзінің тұрақтылығымен ерекшеленеді [6]. Бұл тұжырымды басқа да ғалымдар өз жұмыстарында құптап оған жазушының өмір сүрген дәуірінде орын алған саяси-экономикалық және әлеуметтік оқиғалардың ерекшелігінің ықпалы деп түсіндірме берген. Осыған байланысты концепт ұғымын жалпы ұлттық когнитивті ойлау қабілетінің құраушы бөлігі ретінде автордың жеке танымдық ойының төңірегінде зерттеудің маңызы зор деген ой қалыптасады. Осыдан барып ұлттық концепт өрісінен бөлек автордың тәжірибесінен туындағын индивидуалды концепт өрісін талдау қажеттілігі туындайды.

Ал Т.Б. Самарская мен Е.Г. Мартиросьян деген ғалымдар өз еңбектерінде концепт ұғымын әдебиеттегі шығарма авторының жеке сана-сезімі, дүние бейнесі жайлы танымы мен қоршаған ортаға деген индивидуалды көзқарасын білдіретін лингвокогнитивті элемент деп анықтаған. Концептті осы анықтама төңірегінде зерттеп ұғыну автордың қолданған тәсілдері мен ойлау қабілетінің ерекшеліктерін көруге мүмкіндік береді [7]. Демек, концепт мәдени ортаға, жекелеген тұлғаның санасы мен дүниетанымына қатысты түрлі интерпретацияға ұшырауы мүмкін. Оның айқын мысалы - автордың ұлттық концепттер жүйесінен өзгеше концептілік өрісіндегі ерекшеліктер болып табылады. Зерттеушілердің пайымдауынша, автордың жеке концептілік өрісі - автор стилінің менталды негізі [8].

Әдістеме және зерттеу әдістері. Осы орайда осы концептілерді, концептілік өрісті қалай айқындауға және талдауға болады деген сұрақ туындайды.

Концептуалдық талдау – бұл концепт пен репрезентацияның (ішкі танымның) және олардың мазмұнының көріну тәсілі. Бірақ әзірге әдебиеттану ғылымында бұл талдауға толық дәрежеде түсінік берілген емес.

Концептуалдық талдау мақсаты – концептінің ақпараттық, мәдени, бейнелі маңыздылығын айқындау және оның концептосферасындағы (концептілік орта)

бейнеленуін, яғни концептінің ментальді өрісін құрайтын компоненттердің суреттелуін анықтау.

Концептілік талдау арқылы нақты бір социумның лингвомәдениеттанымдық жүйесінде жинақталған дүниенің ұлттық сипат, ұлттық ерекшелік иеленген бейнесімен «жүздесуге» мүмкіндік аламыз. «Ұлттық өзіндік бейне» дейтін себебіміз әрбір этнос өзін қоршаған әлемді тек «өз көзімен» көріп, өзінің түсінігіне жақын мазмұнмен толтырады. Дүниені бағалауда өз ұлттық ерекшелігін белгілейді. Концептілер арқылы берілетін рухани және материалдық құндылықтар тілдің барлық деңгейлерінде көрінеді.

Жалпы, зерттеудің түрлі әдістері мен тәсілдерін қолдану көптеген факторларға: концептінің ерекшелігіне, оның күрделілік деңгейіне, зерттеушінің алдына қойған мақсат-міндеттеріне, сондай-ақ зерттеу көздерінің сипатына байланысты. Әрбір зерттеуші ғалым үшін зерттеу әдіснамасы мәселелері өзекті болып табылады. Жеке авторлық концепттерді талдаудың әдіснамалық негізі әртүрлі сөз шеберлерінің мұрасында ұсынылған негізгі концептілерді салыстыру, олардың позицияларының динамикасын және байланысын, рухани туыстығын немесе өзгешелігін талдау арқылы жүзеге асады.

Ғалым Б.Е. Хұсайынов: «Концептуалдық талдау барысында нені ескеру қажет? Алдымен концептінің көп компонентті екенін және білім өрісін, түсінік, ұғым, ассоциациясын, олардың ядролары мен периферияларын ескеру қажет. Мәтіннің концептуалдық кеңістігі концептінің ортақ қасиеттерінің топтасуы, бірігуі, бір-біріне тартылуы дәрежесінде ортақ семантикалық өріс құруынан көрінеді» [9, 255] – дейді.

Р.М. Фрумкина концептуалды талдаудың төмендегідей типтерін көрсетеді. Ғалымның еңбегінде концепт талдау субъектісі ретінде түсіндіріледі:

1. Талдауға алынған материалға әр түрлі шығармадан контекст алынады. Мағынаны түсіндіруде автордың жеке тәжірибесі сол мәдениетті тасымалдаушы, философиялық дәстүрді тасымалдаушы ретінде таратылады.

2. Кез-келген контекстсіз лексика алынады. Талдауға зерттеудің интроспекция тәсілі қолданылады. Формаландырылған семантикалық метатілдегі концепттерді түсіндіру жазбасы нәтиже болады.

3. Бағыты жөнінен айырмашылығы бар және мәдени, философиялық, әлеуметтік жоспардағы жұмысты біріктіреді [10, 336].

Қаламгер тұлғасындағы таным ерекшелігін, семантикалық өрісін ұлттық санадағы шынайы, ақиқат дүниенің құндылықтарын таңбалайтын кейбір концептілерге талдау жасау арқылы, шығармадағы Адам мәніне бойлай аламыз.

Ал көркем концептінің ассоциативті қабаттарын зерттеу нәтижесінде көркем концептілерді түрлі ассоциативтік қатарлардан тұратын көпқырлы құрылым ретінде көрсетуге болады.

Осы орайда зерттеуші А. Әмірбекованың да концептуалдық талдауға қатысты пікірін келтіре кетейік: «Сөздің сөздіктегі мағынасы концепт тудыра ала ма, жоқ па, ол контекстен немесе жалпы жағдаятынан байқалады. Концепт тудыратын сөздер жеке тұлғаның ой-өрісін айқындай алатын болуы керек. Көркем мәтіндегі концептіні айқындау үшін концептуалдық талдау жүргізу керек. Ол үшін, біріншіден, мәтіндегі тірек сөздердің (көп қайталанатын сөздер) тізбегін қалыптастыру керек. Екіншіден, олардың концептілік кеңістікті бейнелеу дәрежесін анықтау керек (бейне, символ, метафора, аллегория) Үшіншіден, осы кеңістіктің базалық концептілерін анықтау керек» дейді [11, 80]. Біз жазушы М. Мағауин прозасындағы концептілерді қарастыру үшін жоғарыдағы аталған ғалымдардың ұсынған пікірлерін негізге алдық. Жазушы туындыларындағы концептілердің табиғатын осындай үлгімен талдау оның ғалам, өмір, тіршілік жөніндегі концептуалды тұжырымдарын анықтауға мүмкіндік берді.

Мұхтар Мағауин – мындаған жылдар бойы Дешті қыпшақ жерін мекендеген ұлтымыздың терең мәдениетін, ұлы даланың теңдессіз тарихын сиқырлы қаламмен қағаз бетіне түсірген жазушы, ұлт жанашыры. Ұлттық ой, ұлттық дүние бейнесін тану мақсатында біз қаламгердің «Қыпшақ аруы» романындағы концептілік өрісті қарастырамыз. Романның негізгі концептілік жүйесін «еркіндік», «өнер» мен «шығармашылық», «ер»,

«әйел» және «сұлулық» концептілері және олармен байланысты ассоциативті ұғымдар құрайды. «Ассоциация – дүниені тануда адам санасында алғаш пайда болатын ментальді сигналдар, білім алудың бір тәсілі. Ассоциация арқылы тану – бұрынғы тәжірибелер мен жанадан қабылданған түсініктер арасындағы байланыс» [12, 63]. Олардың әрқайсысы қазақтың болмысын, мәдениетін танытуда зор рөл атқарады.

Талқылау мен бақылау. «Қыпшақ Аруы» хикаятында автор қиялының ұшқырлығы мен еркіндікті аңсаған терең ойы оқырманға астарлы түрде жеткізіледі. Бұл шығарманың басындағы: «Қыпшақ аруы – Ата-бабалардың сұлулық пен тазалық, мінез бен парасат, құт пен кие туралы ұғымының мәңгілік көрінісі» деген үзіндіден байқалады. Автор Қыпшақ Аруы бейнесін Ұмай анаға теңей отырып өткен күндер мен осы уақытты байланыстыруға тырысады. Себебі, Кеңес үкіметінің отаршылдық саясатының құрмауынан ата-бабамыздың даңқты тарихын тануымыз, ұлылығын сезінуіміз арқылы босану керек. Біз кім едік, ал қазір кіміз? Дәл осы сұрақтар шығармада маңызды орын алады. Осы тұста шығармада ұлт мәселесіне қатысты *еркіндік* концептісінің астарлы оймен дамитынын байқауға болады. Жазушы шығармасындағы «еркіндік» концептісінің аясына енетін *аңсау, ұмтылу, тарих* сияқты когнитивтік модельдерді анықтауға болады.

Жоғарыда көрсетіп кеткеніміздей шығармада көп деңгейлі концепт кең қолданылған және бір бейне немесе оқиға бірнеше ойдың қалыптасуына алып келеді. Алдымен автор шығармада қазақ ұлтының тарихы мен қазіргі ұрпақты байланыстыра сипаттайды. Мысалы: « – Мынау біз, – дедім. – Бұдан мың жыл, мың жарым жыл бұрын Ордос, Қытай қорғанынан Дунайға дейінгі аралықты түгел алып жатқан ұлы түрік жұртының ежелгі тұрмыс-жайын, салт-дәстүрін жиырмасыншы ғасырға дейін сақтап келген тікелей мұрагері, ең соңғы жұқанасы – мына біз боламыз» деген тұстан тарихы терең түркілердің мұрагері екенімізді мақтан тұта отырып, ары қарай тарих сахнасында өз ерекшелігімізді жоғалтып, өзге елдің езгісімен басқаға айналуымыз мүмкін деген ойды «ең соңғы жұқанасы – мына біз боламыз» деп айтып өтеді. Кеңес үкіметінің барша халықты бір арнаға салып, бірдей ету саясаты шығарманың бас кейіпкерлері: жазушы – Мұхтар Мағауинге де, мүсінші – Саржанға әсерін тигізгенін шығармадан байқауға болады. Кең даланың тыныс-тіршілігін өнерлерімен халыққа жеткізуші тұлғалардың еркіндікті аңсау концептісі шығармада астарлай жеткізіледі және шешімі табылуы тиісті мәселе ретінде көтеріледі. Бұған жазушы шығармаларының баспадан өтпей жатқандығы туралы жан айқайы көрсетілген төмендегі үзінді дәлел бола алады: «Мәселе... бұл менің ең бейбіт, ең жеңіл есебіндегі дүнием еді. Бұдан ауыры, бұдан күрделісі қай баспадан қалай өтпек? Жарыққа шықпай – ақ тұншығып өледі ғой. Енді қалай жазу керек?» [13. 5].

Ал мүсінші Саржанның:

«Әрине, бүгінгі бейнелеу өнеріміз... шым-шытырық. Бірақ бұл тарапта бізге – біз болғанда мына дүмше жалғанның қараңғы түкпірінде жатқан қазаққа ешқандай мүмкіндік жоқ. Алды-артың түгел... жабық. Бірақ қашанғы тұншығып отырасың» [13,6] деген сөздерінен тек биліктің тапсырысымен мүсіндер жасап, шығармашылығының тоқырауға түскенін байқаймыз. Байтақ өлке ұрпақтарының қырандай қалықтап, қалауын жасай алмауы еркіндікке ұмтылу концептісін бейнелейді. Дегенмен де шығармада Саржанның өз еркіндігін батыс өркениетімен, өнерімен байланыстырып:

« – Бізде бұл салада ұлттық дәстүр жоқ. Сендер, әдебиетіміз сондай, тарихымыз сондай деп қанша мақтанғанмен, қазақта мүсін... мүсіншілік өнері атымен болмаған ғой!...» [13,7] деген ойын шығармада шешімін табуы тиіс мәселе ретінде қарастыруға болады. Шығармадағы оқиға желісін еске түсіретін болсақ, жазушы Мұхтар Мағауин өзінің мүсінші досына ежелгі қыпшақ балбалдары туралы, тарихы тереңде жатқан мүсіншілік өнер жайында айтып, сол туралы жазылған тарихи - археологиялық кітапты сыйға тартады.

«Қыпшақ Аруы» хикаятындағы махаббат концептісі де өте шебер бейнеленеді және еркіндік концептісінің негізгі шешімі болып табылады. Автор өзінің «Бұдан мың жыл бұрынғы махаббат дерті бүгінгі күнге көшуі мүмкін бе? Мүмкін екен. Қәтесіз, қапысыз.

Анық. Көрдім, куә болдым» деген сөздері арқылы оқырманға махаббаттың мәңгілік екендігін, уақытқа тәуелсіз құдіретін сипаттайды. Шығармадағы махаббат көне ғасырда өмір сүріп, біздің заманымызға тас мүсіні арқылы жаны жеткен Қыпшақ Аруы мен сол мүсінге қайта жан беріп, онымен өткен өмірге бірге, ізім-ғайым жоқ болып кететін мүсінші арасында болады. Бұл жерде тек автордың қиялы ғана емес, қазақ халқында бұрыннан келе жатқан тотемдік сенімі – мүсінде адамның жаны қалатыны туралы түсінік те көрініс табады. «Ал Саржан – мүсінші еді. Және... мүлде күтпеген, белгісіз әлем, беймәлім тарих. Қапияда, оқыстан ұшырасты. Бірден сырлы тұңғиығына тартып әкетті» жолдарын оқи отырып, біз беймәлім, сыры көп тарихтың тұңғиығы мүсіншінің өмір жолындағы басты өзгерістердің бірі болғанын байқаймыз. Ал мүсіншінің өз еркіндігін, жан дүние тыныштығын өткен тарихтан, халқының тарихынан табуы – әр тұлға үшін өмірдің бар сыры мен бақыты өз тарихында, салты мен тұрмыс тіршілігінде екендігі туралы идеяның мысалы болып табылады.

М. Мағауин шығармаларындағы танымдық білімдер жүйесін зерделейтін концептінің бірі – «өнер» концептісі. Романның негізгі идеясы шығармашылық төңірегінде болғандықтан, келесі кезекте *өнер* концептісін қарастырып көрейік. Жазушы шығармасында *өнер* ұғымы қазақ халқының мәдениетімен, тарихымен тығыз байланысты. Шығармада *өнердің* негізгі мақсаты – қаламгердің жан дүниесін паш етуі, өз эмоцияларымен бөлісуі, басқаларға ләззат сыйлауы тағы басқа емес, шетелдіктерге қазақ халқын таныту екенін бірден байқауға болады. Мысалы, романдағы жазушы Мұхтардың қаламгер ретінде алдына қойған үлкен мақсаттарының бірі – қазақ поэзиясының антологиясын шығару. Қаламгер оны қазақ тілінде емес, орыс тілінде шығармақшы болады. Себебі орыс тілі – халықаралық тіл, демек осы тілде жазылған еңбек қазақ өнерін миллиондаған адамға таныстыруға мүмкіндік тудырады.

Жазушы санасындағы өнер мақсатының дәл осындай болуының себебі – тәуелсіздікке дейінгі тарихымыздағы КСРО-ның ұзақ жылғы идеологиясы. Француз философы Франц Фанон өзінің «Жер шарының бақытсыздары» («Wretched of the Earth») атты еңбегінде осы мәселені қаранәсілді ұлттардың тарихын баяндау арқылы түсіндіреді. Фанон ұлттың ассимиляцияға ұшырап бара жатқанын байқап, өз мәдениетін қайта жаңғырту үшін ең алғашқы кезекте ұлттың бар екенін дәлелдеу қажеттілігі туатындығын пайымдайды [14, 212]. Мұны жүзеге асыру үшін интеллигенция мүшелері ұлттық әдебиетке баса назар аудару бастайды. Олар отарлау(колониалдық) кезеңіне дейін өздерінің жабайы емес, керісінше, тілі, мәдениеті мен тарихы бай халық болғандығын көрсетіп, оны қайта жандандыруды көздейді [14, 223]. Дәл осылай Мағауин де қазақ әдеби мұрасының құндылығын әлемге танытпақшы болады: «*Мен көрсетем, ұлттық антология дегеннің не екенін. Олар да, бұл жақтағы естіген, естімеген жұрт та арыдағы Абай, берідегі советтік сұңқарлар деп ойлайды. Ал мен... қазақ атындағы алты ғасырды түгел қамтимын...XIX ғасырдағы азатшыл ақындар түгел, XX ғасыр басындағы алаш тұлғаларының біразы қайта тіріледі... Сонымен, Советке дейінгі мол қазынаны жұмсартып болса да, жарқалап болса да, ұзын сұлба, үлкен көлеңкесімен халықаралық тілге жеткізесің. Бұдан ділгір, бұдан маңызды қандай шаруа болмақ!*». Бұл үзіндіден *өнер* концептісінің тәуелсіздік жылдарында қайта жанданғанын көруге болады. Халықтың жаңа дәуірдегі менталитетінің осы көрінісі интеллигенция мүшелерінің ойлауы мен мінез-құлқынан айқын байқалады.

Бұл құбылысты романның тағы бір кейіпкері, мүсінші Саржанның да оқиғасынан байқай аламыз. Оның өткен шаққа аттанар алдындағы соңғы сөздерінің бірі мынадай еді: «*Мен халқымның алдындағы, тарих алдындағы бар міндет-парызымды атқарып біткен кісімін*». Осы ойды ол ары қарай былай өрбітеді: «*Шынымды айтсам, бар тағдырыма ризамын. Халқымның қасиетін әйгіледім. Таспен бедерленген тарихын жасадым. Өнерде ғана емес, өмірде де бақытты болдым. Бақытты болдық, Айсұлу екеуіміз*» [13, 97]. Бұл үзіндіден Мұхтар сияқты Саржанның да өмірлік мақсаттарының бірі – қазақтың атын әлемге танытып, асқақтату екенін көреміз.

Өнер концептісін ашуда Мұхтар Мағауин оларды қазақ халқының тұрмыс-тіршілігіне жақын бірнеше ұғымдармен байланыстырады. Өнер концептісін сөз еткенде «шығармашылық», «дарын» концептілері қатар жүретіні мәлім. Өнер дегенде, ең алдымен, оқырман ойына «шығармашылық» ұғымы ұялайтыны белгілі. «Дүниежүзіндегі қай ұлтқа қатысты алсақ та, ғаламның тілдік бейнесіндегі «өнер» макроконцептісінің өзегінде «шығармашылық» концептісі тұрады.

Мәселен, өзінің шығарма жазу үрдісін шығарма кейіпкері былай сипаттайды: «*Өзім қандай күйкі, дәрменсіз болсам, бағдарлама дәптерім соншама қуатты, зор екен. Қазіргі қалпының өзінде жиырма-шақты роман, қырық-елу хикаят, бірер жүз әңгіменің сюжет нобайы тұр... Сонымен, Қожанасыр атам айтпақшы, қара қазан бар, енді басқа қажетін келтіріп, палауын пісірсе болғаны* [13, 57]. Үзіндіден біз автор үшін бірнеше қадамнан тұратын үрдістің тудыратын ассоциацияларының бір мысалын ғана көріп отырмыз. Мұхтардың бірнеше шығарма жазуға идеялары дайын, дегенмен шығарманы жазып шығу үшін жалғыз идея жеткіліксіз, алда әлі жұмыстың бірнеше кезеңі күтіп тұр. Автор шығарма сюжетін қазанға теңеу арқылы оның палау пісірудегі, яғни туындыны дүниеге әкелудегі, маңыздылығын аңғартады. Демек автор халқымыздың ұжымдық санасындағы палау пісіру ұғымының ассоциативті байланыстарын пайдаланып, кезең концептін, дәлірек айтқанда шығармашылық кезеңдері ұғымын айқындай түседі.

Шығармада Мұхтар өзінің шығармашылық деңгейін басқа жазушылармен салыстырады. Салыстыру концепті жарыс ұғымымен, ал соңғысы қазақ санасында бәйге аттарымен ассоциация тудырады. Қаламгер аталған романындағы мына сөйлемдер арқылы осы байланысты аңғартып отыр: «*Абай атамнан қалған тағы бір сөз бар ғой. Бәйге басынан саналады, соңынан емес деген. Жүйіктің шамасы арттағы атпен емес, алдыңғы атпен есептеледі деген*» [13, 5]. Мұхтар Мағауин өзінің жазушылық еңбегін бағалауда өзінен шығармашылығы жағынан жоғары тұрған қаламгерлер мен олардың туындыларына қарап бой түзеуді жөн көреді. Бұл тұстан шығармашылық дегеніміз – әр жазушының жеке дара жұмыс жасауы ғана емес, сонымен қатар олардың өз әріптестерімен жарысы екенін байқаймыз. Ал осындай талас-тартысты өнер әлемін түсіндіру үшін автор оны қазақ халқының санасында маңызды орын алатын бәйгемен салыстыруды жөн көреді.

Автор шығармашылықтың қиын әрі маңызды екенін көрсету үшін оны қазаққа жақын тағы бір ұғыммен салыстырады, ол – майдан. Қаламгер былай дейді: «*Бұл екі ортада, ерекше күрделі тарихи романыңа қажетті деректер жинақтау үстіне, зор майданға дайындықтың бір тармағы – мүлде қарайып қалмас үшін, қалам қатайып, жүйке біржола беку үшін... тым құрса бірер кітап жазып тастау керек – ол да ойда тұрған әңгіме, хикаяттар*» [13, 57]. Демек жазушы үшін көлемді тарихи роман жазу майданға барабар. Майданның санамызда тудыратын ассоциациялары қандай? Ол – физикалық және психологиялық мықтылықты қажет ететін және өмірге қауіп төндіретін үлкен қақтығыс. Сонда шығармашылықтағы майдан – кімнің кімге қарсы соғысы деген сұрақ туады. Мұхтардың жазайын деп жатқаны қарапайым роман емес, тарихи роман. Ал Кеңес үкіметі қазақ жазушыларының кез-келген туындысын жарыққа шығара бермеген. «*Қиындық – жұмыстың көлемінде емес, күрделі болмысында тұрған. Көркемдеу машақаты ғана емес. Әуелі коммунистік идеологияның қатал тезіне, содан соң ешбір заң, ешбір қисынға бағынбайтын советтік цензураға байланысты кілттипандар*» [13, 57]. Демек қақтығыс жазушы мен үкімет арасында, ал осыншалықты мықты қарсыласпен қақтығысқа шығу Мұхтар үшін майданға аттанумен тең. Өзінің тарихында ғасырлар бойы соғыстан көз ашпаған қазақ халқына майдан ұғымы өте таныс болғандықтан өнерді осы концепт арқылы түсіну қиындық тудармайды.

Өнерді Мұхтар Мағауин шырақпен де салыстырады: «*Ең бастысы – таусылмаса да тоқырап, қажымаса да қалжаурап тұрған, даңғазатірліктен мезі болған және бұл дүниенің қызық-шыжығына тойып біткен, қайткенде де жол айырықтағы, өтпелі бір кезең еді. Мұндайда қас суреткер түтіндей бастаған шырағын қайта жарқырату үшін ешқандай құрбандықтан тайынбайды*» [13, 9]. Шырақ қазақтардың тұрмыс-тіршілігінде

жиі қолданылатын еді. Сондықтан да шырақ сөзінің қазақ әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрінде ерекше орын алуымен қатар, тілде де атқаратын рөлі зор. Ауызекі сөйлеуде де «шырағың сөнбесін», «шырағын жағу» деген сияқты тіркестер көптеп кездеседі. Ендеше романнан алынған жоғарыдағы үзіндіде *өнерді* қазақ үшін қасиетті және киелі шырақ ұғымына балау арқылы оны жарық сыйлайтын нәрсе ретінде көрсетіп тұр. Мағауиннің өз ойын осылай жеткізгендігінен оның өнерге деген көзқарасын аңғаруға болады. Сонымен *өнер* сияқты күрделі концептіні сипаттауда автордың қолданған *бәйге, майдан, шырақ* сияқты ұғымдардың ассоциативті байланыстары арқылы қазақ халқының менталитетін, ұжымдық ой-санасын түсінуге болады.

Шығармашылық концептінің тағы бір маңызды бөлшегі – *дарын*. Біреулер дарынды тұқым қуалаушылықпен түсіндірсе, шығармада дарынның шығу тегі жаратушыдан екені бірнеше мәрте қайталаанады: «*Иә. Мен аталардың аруағы қонған ұланмын. Тәңірі өлшеусіз қабілет берген*». Саржанның есі ауысты деп болжап жүргендегі Мұхтардың ойларынан да осыны байқаймыз: «*Тәңірі тағалам соншама дарынды несіне ғана берді екен. Қатардыға көп таланттың бірі болса, дағдарысқа түспес еді, түссе де айығар еді* [13, 66]. Дарынның шығу тегі қазақ халқының діни көзқарастарын егжей-тегжейлі ұғынуда маңызды рөл атқарады.

Бірақ қазақтар *дарын* мен *өнерге* деген қабілеттің жоғарыдан берілетініне сеніп қана қоймай, әр маңызды істің алдында тәңірден қолдау сұрауды ұмытпайды, себебі тәңір – олардың шығармашылық істерінің сәтті орындалуына көмек бере алатын бірден-бір күш. Мәселен, Саржан өзінің өнердегі ең елеулі туындысына кіріспес бұрын Мұхтармен бірге жаратушыға сыйынады: «*Уа, тәңірім! ... Бедізіш Саржан Көбекұғлының көкірегіне қанат бер, қолына қуат бер! ... Бар тумыс, құт пен береке өзіңнен!*» [13, 34]. Тәңірден қолдау сұрамас бұрын екі суреткер дін жайында пікір алмасады. Саржан басында «бісміллә»-дан бастайын деп ойлайды, ал Мұхтар оған Саржанның аттанғысы келетін оныншы ғасырында Батыс қыпшақтардың әлі мұсылман болмағандығын айтады. Бірақ ислам мен ежелгі діннің ұқсастықтарының бар екендігін аңдатады: *Дегенмен бүгінгі қалтымыздан айырмасы шамалы* [13, 34]. Бұл үзіндіден қазақтар үшін заман, дін және жаратушының аты өзгерсе де, оның табиғаты өзгеріссіз қалғандығын байқауға болады. Жаратушыға деген осындай көзқараспен қатар, оның *өнер* концептісімен ассоциациядағы ұғым екенін көреміз.

Романдағы қазақ *өнерінің* маңызды бір мысалы – Саржанның өмірі мен «өлімі» арқылы көрсетілген мүсін өнері. Бастапқыда Саржан: «*Бізде бұл салада ұлттық дәстүр жоқ... қазақта мүсін... мүсіншілік өнер атымен болмаған зой!..*», – деп қазақ мүсін өнерінің тарихы тереңде жатқанынан хабарсыз болады. Ал Мұхтар болса: «*Ежелгі грек, рим, бүгінгі советтік мүсін өнерінің мән-мағынасы қандай болса, көне түрік-қыпшақ мүсіндерінің мән-мағынасы да сондай. Тек өзіндік ұғым, наным ерекшелігімен. – Яғни?.. – Сұлулық туралы таным. Ұлттық идеология. Төл тарих. Этнография*» [13, 15], – деп оның қателескенін айтады. Мүсін халықтың құндылықтарын көрсетеді, себебі суреткер мүсінді жасамас бұрын онда нені бейнелеп, нені бейнелемеу керектігі туралы шешім қабылдауы тиіс. Демек мүсінші (халықтың бір мүшесі) маңызды санап, тасқа қашаған нәрселері сол халықтың ой-санасын түсінуге көмектеседі. Мәселен, үзіндіде аталып кеткен грек мүсіндеріне назар аударсақ, олардың көп жағдайда жалаңаш бейнеленетінін байқаймыз. Классикалық өнер мен археологияны зерттеуші Найджел Спайви пікірінше грек мүсіндеріндегі жалаңаштық ерліктің белгісі болған. Сонымен қатар ол игілік, абырой сияқты нағыз қаһарманға тән қасиеттерді бейнелеген [15, 135]. Ал ежелгі түрік-қыпшақ мүсіндеріне келетін болсақ, романда Мұхтар мен Саржан олардың киіммен бейнеленгенін байқайды. «*Міне, еркектер бір бөлек, әйелдер бір бөлек. Әрқилы киімдер. Түп негізі бүгінгі қазаққа ұқсас. Ежелгі қару-жарақтар. Дулыға, сауыт... Міне белдік, кісе... қылыш, садақ, қорамсақ... – Әйелдердің киімі қандай әдемі*». Бұл – қазақ халқының грек халқымен салыстырғандағы әдемілік пен ерлік жайлы түсініктері өзгеше екендігінің дәлелі болып табылады.

Араға бірнеше ай салып, Саржан өз *өнер* жолындағы ең ғажайып мүсіндерді – өзінің және ғашығы Айсұлу бегімнің мүсіндерін жасап шығады. Олар қазақ халқының

түсінігіндегі *ер мен әйел* бейнелерін көрсетеді. Мәселен, Саржанның жасаған мүсінінен біз нағыз *ер адамның* қазақи үлгісін көреміз: *«Баста – дулыға. Кеудеде – берен. Қос емшек тұсы – дөңгелек қос шарайна. Аш белінде кәмәр белдік, кісесі салбырап, дәндәжу, шақпақ қалта, тағы бір төрткіл ұзыншақ қынап ілінген. Сол жақ жамбасында – қайқы қылыш бедері, және қос саржалы имек садақ»*. Ары қарай да автор оның қалған қару-жарағын толығымен сипаттап шығады. Яғни, қазақ *ер* адамының бейнесі осындай батыр образымен байланысты болғанын көреміз. Оның негізгі борышы – отбасын, елін, ар-намысын қорғау. Өз басын қауіп-қатерге тігіп, барлығын аман сақтап қалу.

Бұл мүсіннің бет-әлпетін Мұхтар: *«Қияқ мұрт, жинақы ерін, қатқыл иек... Және дулыға астынан төгіле түскен, өрімді, үш тарам тұлым»* деп қысқа ғана сипаттайды. Кейінірек мүсіннің көрікті екенін атап өтсе де, жоғарыдағы екі сөйлемдік сипаттамадан қазақ *ер* адамы үшін сұлу болу сондай маңызды емес екендігін көреміз. Оның бет-әлпетін сипаттаудағы жалғыз мақсат – тасқа қашалған бейнесінің өзінен оның мінезін байқауға болатындығын жеткізу. Тас Саржанның өр мінезін *«... батыл, шешімтал һәм парасатты, әрі ойлы, сыршыл»* деген сөйлемнен көреміз. Демек қазақ санасындағы *ер* адам осындай қасиеттерге ие болуы тиіс. Елі мен отбасын қорғап, өзінің басты міндетін атқаруға әрқашан дайын болуы керектігін көрсетеді.

Ендігі кезекте романдағы *әйел сұлулығы* концептісіне тоқтала кетейік. Шығарма кейіпкерлерін өзіне баурай, мүсініне ғашық етіп, соңынан ергізе алған Қыпшақ Аруы бейнесі мәтінде *«Ия. Өзгеше сымбат. Бәлкім, дуалы, сиқырлы»* деп баяндалады. Сиқырлы сымбат иесі болып табылатын келесі бір жолдарда *«Ырыс-дәулеттің Мәйегі, ұрпақтың Анасы! Елдің құты, Ұлыстың Ұйытқысы. Құт қана емес – күш, ана ғана емес – Ажар екен»* деп сипатталады. Қазақ халқында *әйел* ұлттың анасы, бар жақсылық атаулының бастамасы, Ұлыстың құт-берекесі мен ұйытқысы ретінде саналып, маңызды рөл атқаратынын байқаймыз. Шығармада да *әйел* концептісі еркіндікті аңсаған ерлермен қоса өз бақытын табады және ұлы махаббаттың да айнымас серігі болып табылады. Әйел концептісі символизммен бірге жүреді. Автордың шығармасы *«Ал өзіңнің нұр жүзіңе ешқашан көлеңке түспесін, Қыпшақ аруы – асыл Жар, Ұмай Ана!»* деген сөйлеммен аяқталады. Яғни, шығармадағы Қыпшақ Аруы – Ұмай-Ана. Ұмай-Ана қазақ ұлтының түсінігінде Ұлы даланың жебеушісінің, тотемдік түсінікте Ұмай Ана – ол отқа табынушылықпен байланысты сипатталатын қасиетті Ананың символы. Демек, шығармада *әйел* концептісі сан мыңдаған жылдар бойына жинақталып, үлкен күшке ие болған дала аңыздарына негізделген деп тұжырым жасауға болады.

Айсұлу бегімнің тас мүсіні шығармада былай сипатталады: *«Жазық маңдай, ай жүзі. Иілген қасы, бота көзі. Әдемі қыр мұрын, оймақ ауызы, үзілген иегі. Сол сұлуға ғана тиесілі балғын мүшесі... Нұры шалқып тұр. Жүрек қытықтар көркіне көз тоймастай»*. Жоғарыдағы тас Саржан бейнесімен салыстырғанда Айсұлудың бет-әлпетін сипаттауға әлдеқайда көбірек назар аударылғанын көреміз. Демек, мүсінші үшін *әйел*дің сұлулығы өте маңызды. Ал енді автор сол сұлулықты қалай бейнелейді? Үзіндінің алғашқы сөйлемінде ол Айсұлу бегімнің жүзін айға теңейді. Ай – қазақ халқының наным-сенімінде, салт-дәстүрінде ерекше орынға ие аспан денесі. Оның сұлулығына таңданған ата-бабамыз *әйел* көріктілігін айға балаған. Тіпті Айсұлу деген аттың қазақ қоғамында болғанының өзі осы аспан денесінің халық үшін маңыздылығын көрсетеді және автордың дәл осы атты таңдауы да кездейсоқтық емес сияқты. А.Байғұтова өзінің *««Қазақ әйелі»* концептісінің этномәдени сипаты» атты ғылыми еңбегінде оны былай түсіндіреді: *«Аңшылық, саятшылық, құсбегілік өнердің қасиетін төл мәдениетіміздің бір белгісі санап, табиғатпен астас өмір сүрген көшпенді ата-бабаларымыз сұлулық пен әсемдікке тән белгі-сипаттарды табиғаттың төл перзенттері ретіндегі оның таңғажайып туындыларын (өсімдіктер мен жануарлар әлемі, т.б.) ерекше сезімталдықпен көре білгенін де «қазақ әйелі» концептілік жүйесін құрайтын тілдік деректер айқындайды»*. Өзге халықтарға ерсі көрінуі мүмкін мұндай теңеулер қазақ үшін, керісінше, үйреншікті әрі өте жағымды [16]. Ал *«оймақ ауызы»* деген тіркестен

халқымыздың *сұлулық* концептісіне кішкентай ауыз ассоциациясының кіретінін байқаймыз. Сонымен қатар, ол қазақ қоғамындағы тігін мен тоқудың маңызды орын алғанын көрсетеді.

Бұл – әдемі қазақ әйелінің сипаты, бұл мүсін ХХ ғасырда жасалып жатса да Айсұлу заманауи көйлек емес, қазақтың ұлттық киімін киген. Демек қандай заман болмасын, нағыз қазақ әйеліне тән қасиет – оның өз ұлты мен мәдениетін құрметтеп, дәріштеуі. Әрине, мұны постотарлық ойлаудың тағы бір көрінісі ретінде қарастырса болады. Жоғарыда тоқталып өткеніміздей қазақ ұлтының бай мұрасының бар екендігін көрсету КСРО кезінде, тәуелсіздік алған жылдарда, тіпті қазіргі күннің өзінде аса маңызды екені мәлім. Айсұлудың тасқа қашалған бейнесі де – осының бір айғағы.

Шығармада және халық санасында әйел үшін ең маңыздысы – оның ана болуы. Мәселен, шығарманың басында қыпшақ аруы Айсұлудың алғашқы мүсіні өз нәрестесімен бейнеленген екен. Мұхтар Мағауин мүсінді былай сипаттайды: «Ана! Бар тірліктің бастауы, ару ананың екі қолы кіндік тұсынан құсырылған». Айсұлу жай ғана әйел емес, ол – ана, алайда автор оны баласы бар әйел кейпінде ғана бейнелеген жоқ, оның әйел ретінде бүкіл тіршіліктің бастауы болып отырғанына назар аудартып тұр. Демек, әйелдің бүкіл ұлыс үшін атқаратын рөлі де аса маңызды. Оны төмендегі жолдардан да байқауға болады: «Салалы сүйрік саусақтары иіле біткен, бүйірі шығыңқы, жұмыршақ құмыра ұстап тұр. Құт-береке! Ырыс-дәулеттің Мәйегі, ұрпақтың Анасы! Елдің Құты, ұлыстың Ұйтқысы. Құт қана емес – күш, ана ғана емес – ажар екен»

Бұл үзіндіде қазақ қоғамының түсінігінде *әйел* адам – тек өз отбасының берекесі мен дәулетін құрастырушы, оны сақтаушы және таратушы емес, сонымен қатар бүкіл елдің бастауы мен қозғаушысы, оның құты мен татулығына жауапты тұлға екені айқын жеткізілген.

Нәтижелер. Сонымен, М.Мағауиннің «Қыпшақ аруы» шығармасындағы «өнер, еркіндік, әйел, ер, сұлулық» концептілерін талдау барысында бірнеше ұғымдар мен мазмұндар, ассоциациялар анықталып, бұл ұғымдарды бейнелейтін мысалдар көрсетілді. Бұл бағыттағы концептілерді *зерттеу нәтижесінде* автордың дәстүрлі ұлттық концептілер жүйесінен өзгеше жеке концептілік өрісі қалыптасып, трансформацияға ұшырағанын байқадық. Нәтижесінде М.Мағауин шығармасында өнер, шығармашылық, еркіндік сияқты концептілер өзіндік мән-мағынаға ие болғаны айқындалды.

«Қыпшақ аруы» романында көрініс табатын *өнер* мен *шығармашылық*, *ер адам*, *әйел* және *әйел сұлулығы* концептілерін ашу барысында автордың пайдаланған ассоциациялық байланыстары қазақ халқының концептілік өрісімен біршама жақынырақ танысуға мүмкіндік берді. Бұл концептілер қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі мен құндылықтарын бейнелеп қана қоймай, халқымыздың өз мәдениеті мен тарихын ерекше қадірлейтіндігін көрсетеді. Сонымен қатар, олар қазақтың тарихи жағдайларға байланысты өз ұлтын әлемге таныту мақсатын әрқашан жадында ұстап, соған барынша үлес қосуға тырысатындығын да осы концептілерден байқаймыз. Тіпті бұл мақсат бүкіл қазақ өнерінің негізі болып табылады десек те қателеспейтін сияқтымыз. Романдағы суреткерлердің өнер жайлы түсінігі арқылы біз қазақтың ер адамы және әйел адамының сыртқы болмысы мен ішкі жан дүниесімен етене таныс боламыз. Демек аталған роман – қазақтың концептілік жүйесін және соның арқасында халықтың ділін түсінуге көмектесе алатын ерекше шығарма.

Қорытынды. Тіл және әдебиет ол халықтың өмірінің айнасы, өткені мен болашағы, бастан кешкені мен көрген қиындықтарының бейнесі. Концепт дегеніміз мәтінде суреттеліп жатқан оқиғаның астарлы идеясы, абстрактілік сипаты десек, оның қалыптасуы тарихпен, ұлттық мәдениетпен тікелей байланысты. Жоғарыда айтылған Мұхтар Мағауиннің «Қыпшақ Аруы» хикаятындағы басты концептік өрістер қазақ халқының бүгіні мен өткеніне тығыз байланысты.

М. Мағауин шығармасын талдай отырып, авторлық қолданыстағы концептілердің жазушының ұлт тарихына, мәдениетіне құрметін, қазақ халқының салт-дәстүрлеріне, ұлттық құндылықтарға деген көзқарасын айқындай түстік. Сол арқылы қазақ жазушыларының шығармалары арқылы ұлттық танымды, ұлттық ерекшелікті, ұлттық

құндылықтарды насихаттау маңызы көзделді. М. Мағауин шығармаларындағы концептілер авторлық қолданысымен ерекшеленеді, автордың өзіндік қолтаңбасы сипатындағы стереотиптер мен символ сөздер әлі толық зерттеуді қажет етеді.

Әдебиеттер

1. Самарская Т.Б., Мартиросьян Е.Г. «Концепт и концептосфера в литературном произведении: соотношение понятий» // <http://vestnik.adygnet.ru/files/2014.3/3605/71-74.pdf>].
2. Дармилова З.Г. «Концепт и концептосфера в литературном произведении: соотношение понятий». // http://pglu.ru/editions/un_reading/detail.php?SECTION_ID=2832&ELEMENT_ID=9622
3. Донская Т.К. Ноосфера и концептосфера русского языка // «Академия Тринитаризма», М., Эл № 77-6567, публ.10562, 2003.
4. Абдрахманова А.Е. Көркем мәтіндегі концептілік жүйе. С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің Ғылымжаршысы(пәнаралық) – 2015. – №1 (84). – 49 с.
5. Сурина В. Н. Понятие концепта и концептосферы // Молодой ученый. - 2010. - №5. Т.2. - С. 43-46. — URL <https://moluch.ru/archive/16/1517/>.
6. Завьялова В. В. Античная концептосфера как способ формирования структуры концепта «гражданин» // Вестник Тамбовского университета. Серия Гуманитарные науки. 2006. Вып. 2 (42). – С. 263-265.
7. Самарская Т.Б., Мартиросьян Е.Г. Концепт и концептосфера в литературном произведении: соотношение понятий. Рецензируемый, реферируемый научный журнал «Вестник АГУ». Выпуск 3 (145), 2014. 256 с.
8. Kononova I.V., “Transformation of Cultural Concepts Within the Conceptual Sphere of a Literary Text (on the Material of the Short Story by R. Bradbury “the Smiling People”)” *Journal of Siberian Federal University. Humanities&SocialSciences*2015:12 http://elib.sfu-kras.ru/bitstream/handle/2311/19974/08_Kononova.pdf?sequence=1&isAllowed=y
9. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. – Минск: Тетра Системс, 2004. – 255 с.
10. Фрумкина Р.М. Психоллингвистика: учебник для студ. учреждений высшего проф. образования. 5 изд., испр. М.: Изд. центр «Академия», 2014. – 336 с.
11. Әмірбекова А. Концептілік құрылымдардың поэтикалық мәтіндегі вербалдану ерекшелігі (М.Мақатаев поэзиясы бойынша) // канд. диссер. – Алматы: 2006. – 124 б.
12. Имашева Гүлім Есенғалиқызы «М.Дулатұлы шығармаларындағы «Ғаламның тілдік бейнесі» Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған диссертацияның авторефераты. – Алматы: 2007. – 24 б.
13. Мағауин М. Қыпшақ аруы. – Алматы: «Атамұра», 2007. – 148 б.
14. Fanon F. *The Wretched of the Earth*. – New York: Grove Weidenfeld, 1963. – 196 p.
15. Spivey N. *Greek Sculpture*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013. – 329 p.
16. Байғұтова А.М. «Қазақ әйелі» концептісінің этномәдени сипаты. – Алматы: Атамұра, 2008. – 35 бет.

Е.С. АДАЕВА

Назарбаев Университет, Нур-Султан, Казахстан

А. СУЛТАНОВА

Международный университет Астана (AIU), Нур-Султан, Казахстан

**КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ПОЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА
(ПО РОМАНУ МУХТАРА МАГАУИНА "МИСС КИПЧАК")**

Аннотация. В статье представлена информация о концепции, концептуальном поле, рассматриваются типы концептуального анализа. Систему понятий, то есть концептосферу, можно признать элементом, открывающим путь к изучению культуры, материальных и духовных ценностей нации. В этой связи национальные особенности и мировоззрение казахского народа могут быть проанализированы путем изучения художественной концептосферы казахской литературы. Для этого нам необходимо рассмотреть индивидуальную концептосферу писателей в нашей литературе. В исследовании анализируется личностная концепция классика казахской литературы М. Магауина как писателя. В целях возрождения национальных ценностей, формирующих патриотическое сознание, концепции, раскрывающие сущность понятий «искусство», «свобода», «мужчина», «женщина», «красота» на поэтическом языке выбранный писатель определены. Такой анализ сущности концептов в произведениях писателя позволяет определить его концептуальные представления о мироздании, жизни, существовании. В исследовании используются традиционные научные описания и методы семантического, концептуального анализа – обобщения, сравнения, классификации.

Ключевые слова: концепт, концептуальное поле, когнитивная основа, культура нации, ассоциация, художественный текст, искусство, заключение.

Y.S. ADAYEVA

Nazarbayev University, Nur-Sultan, Kazakhstan

A.A. SULTANOVA

Astana International University (AIU), Nur-Sultan, Kazakhstan

**CONCEPTUAL FIELD IN THE LITERARY TEXT (BASED ON THE NOVEL
"MISS KIPCHAK" BY MUKHTAR MAGAUIN)**

Abstract. This article provides information about the concept, the conceptual field, and examines the types of conceptual analysis. The system of concepts, ie the conceptosphere, can be recognized as an element that opens the way for the study of the culture, material and spiritual values of the nation. In this regard, the national features and worldview of the Kazakh people can be analyzed by studying the artistic conceptosphere of the Kazakh literature. To do this, we need to consider the individual conceptosphere of writers in our literature. The authors of the article analyze the personal conceptosphere of the classic of Kazakh literature M. Magauin as a writer. In order to revive the national values that form the patriotic consciousness, the concepts that reveal the essence of the notions of "art", "freedom", "man", "woman", "beauty" in the poetic language of the chosen writer are defined. Such analysis of the nature of the concepts in the works of the writer allows to determine his conceptual conclusions of the universe, life, existence. The authors use traditional scientific descriptions and methods of semantic, conceptual analysis - generalization, comparison, classification.

Key words: concept, conceptual field, cognitive basis, culture of the nation, association, literary text, art, conclusion.

References

1. Samarskaia T.B., Martirösän E.G. «Konsept i konseptosfera v literaturnom proizvedenii: sootnoşenie ponäti» // <http://vestnik.adynet.ru/files/2014.3/3605/71-74.pdf>].
2. Daramilova Z.G. «Konsept i konseptosfera v literaturnom proizvedenii: sootnoşenie ponäti». // http://pglu.ru/editions/un_reading/detail.php?SECTION_ID=2832&ELEMENT_ID=9622
3. Donskaia T.K. Noosfera i konseptosfera ruskogo iazyka // «Akademia Trinitarizma», M., El № 77-6567, publ.10562, 2003.
4. Abdrahmanova A.E. Kөркем мәтіндегі концептілік жүіе. S.Seifullin atyndaғы Qazaq agrotehnikalyq universitetiniñ Ğylymjarşysy(pänaralyq) – 2015. – №1 (84). – 49 s.
5. Surina V. N. Ponätie konsepta i konseptosfery // Molodoi uchenyi. - 2010. - №5. T.2. - S. 43-46. — URL <https://moluch.ru/archive/16/1517/>.
6. Zävälova V.V. Antichnaia konseptosfera kak sposob formirovaniia struktury konsepta «grajdanin» // Vestnik Tambovskogo universiteta. Seria Gumanitarnye nauki. 2006. Vyp. 2 (42). – S. 263-265.
7. Samarskaia T.B., Martirösän E.G. Konsept i konseptosfera v literaturnom proizvedenii: sootnoşenie ponäti. Resenziruemyi, referiruemyi nauchnyi jurnal «Vestnik AGU». Vypusk 3 (145), 2014. 256 s.
8. Kononova I.V., Transformation of Cultural Concepts Within the Conceptual Sphere of a Literary Text (on the Material of the Short Story by R. Bradbury “the Smiling People”). Journal of Siberian Federal University. Humanities&SocialSciences2015:12 http://elib.sfu-kras.ru/bitstream/handle/2311/19974/08_Kononova.pdf?sequence=1&isAllowed=y
9. Maslova V.A. Kognitivnaia lingvistika: Uchebnoe posobie. – Minsk: Tetra Systems, 2004. – 255 s.
10. Frumkina R.M. Psiholingvistika: uchebnik dlä stud. uchrejdeni vysşego prof. obrazovaniia. 5 izd., ispr. M.: İzd. sentr «Akademia», 2014. – 336 s.
11. Ämirbekova A. Konseptilik qurylymdardyñ poetikalıq mätiindeгі verbalданu erekşelігі (M. Maqataev poeziyası boıynşa) // kand. diser. – Almaty: 2006. – 124 b.
12. İmaşeva G. M. Dulatılı şyğarmalaryndaғы «Ğalamnyñ tıldık beinesı» Filologia ğylymdarynyñ kandidaty ğylymi дәrejesin alu üşin daiyndağan disertasiyanyñ avtoreferaty. – Almaty: 2007. – 24 b.
13. Mağauin M. Qypşaq aruy. – Almaty: «Atamūra», 2007. – 148 b.
14. Fanon F. The Wretched of the Earth. – New York: Grove Weidenfeld, 1963. – 196 p.
15. Spivey N. Greek Sculpture. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013. – 329 p.
16. Baiğūtova A.M. «Qazaq äielı» konseptisiniñ etnomädeni sipaty. – Almaty: Atamūra, 2008. – 35 b.

Авторлар жайлы мәлімет:

Адаева Ермек Сабырбайқызы – филология ғылымдарының кандидаты, Назарбаев Университетінің оқытушысы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Адаева Ермек Сабырбаевна – кандидат филологических наук, преподаватель Назарбаев Университета, Нур-Султан, Казахстан.

Adayeva Yermek Sabyrbayevna – Candidate of Philological Sciences, lecturer at Nazarbayev University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Султанова Ақторқа Аманкелдіқызы – қазақ тілі мен әдебиеті магистрі, Астана Халықаралық университетінің аға оқытушысы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Султанова Ақторқа Аманкелдиевна – магистр казахского языка и литературы, старший преподаватель Международного университета Астана (AIU), Нур-Султан, Казахстан

Sultanova Aktorka Amankeldievna – Master of Kazakh language and literature, senior lecturer of Astana International University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Техникалық редактор: **М. Аманғазықызы**
Компьютерде беттеген: **А.С. Сыздыкова**

Еуразия гуманитарлық институтының ХАБАРШЫСЫ.
2022. – 1. – Нұр-Сұлтан: ЕАГИ. 95 б.

Жарияланған материалдар автордың көзқарасын білдіреді, олар журналдың редакциялық алқасының пікірімен сәйкес келмеуі мүмкін. Жарияланымдардағы деректер мен мәліметтердің дұрыстығына автор жауап береді.